

УДК 339.227

О. Сльозко, кандидат економічних наук,
провідний науковий співробітник
Інституту світової економіки і
міжнародних відносин НАН України

ТРАНСФЕР ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНОЇ КРИЗИ. РОЛЬ МФО¹

У статті досліджується зміцнення позицій розвинутих країн в умовах глобалізації світової економіки, які відбуваються переважно за рахунок нівелювання кризової стадії економічних циклів, трансферу кризових ситуацій і кризових факторів до інших країн, скорочення витрат на виробництво і зосередження на випуску найбільш дохідної наукомісткої продукції.

Ключові слова: глобалізація, кризові явища, трансфер кризи, міжнародний поділ праці.

Слезко Е. Трансфер финансово-экономического кризиса. Роль МФО.

В статье исследуются изменения позиций развитых стран в условиях глобализации мировой экономики, которые происходят в большинстве за счет нивелирования кризисной стадии экономических циклов, трансфера кризисных ситуаций и кризисных факторов в другие страны, сокращения затрат на производство и сосредоточения на выпуске наиболее прибыльной наукоемкой продукции.

Ключевые слова: глобализация, кризисные явления, трансфер кризиса, международное разделение труда.

Slozko O. Transfer of financial and economic crisis. Role of MFI.

The article explores the changing positions of developed countries in a globalizing world economy, which occur in the majority at the expense of levelling the crisis stage of economic cycles, transfer of crises and crisis factors in other countries, reducing production costs and focusing on the issue of the most profitable high-tech products.

Key words: globalization, crises, transfer crisis, the international division of labour.

Світовий досвід, глобалізаційні процеси розгортаються насамперед між розвинутими країнами, а потім вже охоплюють країни, що розвиваються. При цьому позиції першої групи країн постійно зміцнюються, тоді як для другої – розгортання

процесів глобалізації в рамках сучасного міжнародного поділу праці загрожує консервацією економічної та технологічної відсталості. Зміцнення позицій розвинутих країн в умовах глобалізації світової економіки відбувається переважно за рахунок нівелювання кризової стадії економічних циклів, трансферу кризових ситуацій і кризових факторів до інших країн, скорочення витрат на виробництво і зосередження на випуску найбільш дохідної наукомісткої продукції.

Зрозуміло, що подібні трансфери кризи мають обмеження, оскільки капітал розвинутих країн перебуває і в інших країнах, тому настання кризи в цих країнах зачіпає й інтереси розвинутих країн. До того ж якщо країна-постачальник сировини і напівфабрикатів поринає у кризу – це відбивається й на вартості цих ресурсів, а відтак і на собівартості виробленої з них продукції. Слабка платоспроможність споживачів на внутрішніх ринках країн із перехідною економікою та країн, що розвиваються, також не може задовольняти розвинуті країни, оскільки звужує попит на продукцію їхніх ТНК. Тому трансфер кризи здійснюється розвинутими країнами дозвано й гнучко. Якщо інтереси країн досить щільно пов'язані у багатьох сферах економіки, негативний вплив трансферу кризових факторів пом'якшується. Якщо відносини між розвинутими і недостатньо розвинутими країнами будуються лише в площині виготовлювач високотехнологічної продукції – постачальник сировини, то загроза трансферу кризи з розвинутої країни у менш розвинуту дуже велика.

У відносинах із розвинутими країнами варто враховувати й те, що вони самі не застраховані від кризових явищ, поширення яких зумовлюється глобалізацією. Яскравим прикладом є рецесія 2003 р. у країнах "великої сімки", які найбільш інтегровані у світовий економічний простір, насамперед через діяльність ТНК. Трансфер криз може викликати ефект бумеранга і не тільки в економічній сфері. США вже мають сумний досвід небаченого терористичного акту на своїй території.

Однією з проблем процесу глобалізації є потенційна глобальна нестабільність через взаємозалежність національних економік. Локальні економічні кризи можуть мати регіональні або навіть глобальні негативні наслідки. Так фінансова криза в Азії,

що розпочалася влітку 1997 р. у Таїланді, перекинулася потім на інші країни Південно-Східної Азії, дійшовши й до Південної Кореї. Тому варто зауважити, що некерований розвиток кризи може руйнівню вплинути на економіки країн, які міцно пов'язані з країною, що є епіцентром кризи.

Країни з перехідною економікою мають враховувати у своїй антикризовій політиці всі зазначені загрози і механізми реалізації цих загроз, а також поточні і стратегічні суперечності між розвинутими країнами, що створює додаткові можливості для маневру. Усвідомлення того, що трансфер кризи – об'єктивне явище, дозволяє країнам із перехідною економікою та країнам, що розвиваються, ретельно досліджувати цей феномен і розробляти відповідні комплексні контрзаходи.

Трансфер економічних криз здійснюють розвинуті країни для зміцнення своєї економічної безпеки, закріплення економічних та науково-технічних переваг над країнами-конкурентами. Згідно з раніше зазначеною теорією потенційних конфліктів, якщо неможливо збільшити власну потужність держави, то необхідно зменшити її в іншій країні. А механізми реалізації даної концепції, що полягає в здійсненні трансферу різноманітних кризових ситуацій і чинників, розглянуті нижче:

- провокування фінансових криз;
- тиск через міжнародні фінансові організації;
- переміщення екологічно небезпечних виробництв;
- продовження життєвого циклу продукції на ринках інших країн;
- експорт застарілих технологій і консервація відсталості інших країн;
- нерівномірний розподіл прямих зарубіжних інвестицій;
- недобросовісна поведінка іноземних інвесторів;
- викачування природних ресурсів і напівфабрикатів;
- поглинання незахищених інтелектуальних продуктів;
- диспаритет у торгівлі високотехнологічними товарами і послугами;
- залучення найбільш продуктивних трудових ресурсів;
- дискримінація у зовнішній торгівлі;
- вигоди від перекладення податкового тягаря.

Механізм провокування фінансових криз через спекуляції на фондових ринках реалізують розвинуті країни через наявність поряд із реальною віртуальної економіки. Могутній потік фінансового капіталу, помножений на можливості сучасних інформаційних технологій, створює додатковий простір для спекуляцій на фондових біржах, що дає можливість миттєво перемішувати десятки мільярдів доларів США в будь-який сегмент світової економічної системи. Здійснюють подібні переміщення капіталів під контролем ТНК як провідників інтересів наймогутніших держав світу.

Певні умови нав'язують міжнародні фінансові організації (МФО) у процесі кредитування реформ у країнах, що розвиваються, та у країнах із перехідною економікою. Умови, що супроводжують ці кредити, торкаються інтересів головних акціонерів та засновників МФО. Деякі умови йдуть урозріз з інтересами країн-реципієнтів і можуть викликати у цих країнах кризові ситуації. Наслідками дій МФО може бути: збільшення зовнішнього боргу та витрат на його обслуговування; загроза розрахунків державним майном у випадку неповернення кредитів; настання дефолту. Інвестиційні позики можуть переслідувати мету входження на ринок країни-реципієнта провідних ТНК як основних виконавців проектів, яких підтримує МФО.

Структури МФО лише умовно можна вважати демократичними. Принципом існування МФО є отримання прибутку, рішення тут часто ухвалюються в інтересах певних ділових кіл, голоси розподіляються відповідно до багатства країн, тому США мають можливість блокувати не вигідні для себе рішення. Кредити МФО нерідко пригнічують у країн-реципієнтів ініціативу щодо пошуку інших джерел фінансування, а необхідність обслуговування кредитів провокує виникнення ланцюга боргів.

Переміщення екологічно небезпечних виробництв за кордон дає змогу розвинутим країнам розв'язати проблему екологізації своєї економіки. Наприклад, у США ця проблема є дуже гострою, на частку США припадає 27% світового забруднення атмосфери, екологічні витрати США досягли 2% ВВП, частка капітальних інвестицій, що спрямована на збереження навколишнього середовища, – становить 4%. Екологічна безпека у розвинутих країнах забезпечується системою нормативів із чітким контролем

за їх дотриманням та суворими санкціями при їх порушенні. Тому ТНК переміщують екологічно брудні виробництва в країни, для яких характерний низький рівень правового захисту в цій сфері.

На Всесвітньому екологічному форумі Організації Об'єднаних Націй (ООН) у Ріо-де-Жанейро (1992 р.) зазначалося, що суспільство майбутнього має бути "суспільством досконалого довкілля", а поняття "світова економіка" й "економіка ноосфери" рівнозначні. Відповідно до цього формується нове технологічне мислення: замість індустріальних гігантів будуються міні-заводи, поширюється комп'ютеризація і роботизація, створюються композитні конструкційні матеріали, здійснюється утилізація промислових і побутових відходів. Витрати енергії і матеріалів на одиницю продукції скоротилися в розвинутих країнах за останні десять років ХХ ст. на 25–30%, зменшилися і відходи. На жаль, в Україні ці показники значно гірші, наприклад, витрати енергії і сировини на виробництво металів, цементу і паперу (у середньому) на 30–80% більші, ніж у США. Ключовий чинник забезпечення добробуту й безпеки суспільства – це удосконалення технології та економія природних ресурсів, інтеграція економіко-технологічних і гуманітарних аспектів прогресу, що має покласти край такій небезпечній традиції розвитку індустріального суспільства, як збільшення прибутку за рахунок виснаження природних ресурсів і нівечення навколишнього середовища інших країн.

Загрозу переміщення в Україну еколого-небезпечних виробництв посилює інерція мислення в самій країні. Так у 60-ті рр. ХХ ст. заперечувалися висновки технологів про доцільність заміни енергоємного й екологічно шкідливого мартенівського способу виплавки сталі на новий киснево-конверторний (пізніше все ж визнаний). Країни ринкової економіки саме тоді почали поступово перебудовувати мартенівське виробництво на киснево-конверторне і вже понад 20 років користуються тільки такою енергозберігаючою технологією. Зараз лише Росія, Україна та Індія, де радянські спеціалісти побудували потужний металургійний комбінат, продовжують виплавляти понад 50% сталі енергоємним мартенівським методом, забруднюючи навколишнє середовище.

Комплексним показником техногенного навантаження може слугувати відношення продукції профілюючих галузей на душу населення країни до площі її території [4, С.27–33]. Розрахунки свідчать, що Україна переобтяжена екологічно небезпечним виробництвом, наприклад, порівняно з РФ і Францією: з видобутку залізної руди майже у 100 і 10 разів, відповідно, вугілля – у 60 і 11 разів, з виплавки сталі – у 50 і 3 рази, виробництва добрив – у 45 і 1,3 раза, сірчаної кислоти – у 21 і 1,1 раза. Негативний вплив на екологічний стан України справила інтенсивна розбудова теплових електростанцій (ТЕС). Вибух реактора РБМК–1000 на четвертому блоці Чорнобильської атомної електростанції остаточно переконав світову спільноту в тому, що продовження техногенного навантаження на навколишнє середовище країни при ігноруванні гуманітарних проблем науково-технічного прогресу становить небезпеку для здоров'я не тільки нинішнього, а й майбутніх поколінь. Отже, можливі негативні впливи з-за кордону накладаються на власні екологічні проблеми в Україні.

З 1 січня 2005 р., згідно з Кіотським протоколом, у Європейському Союзі (ЄС) набув чинності закон, що зобов'язує промислові компанії скоротити викиди парникових газів на третину. Зараз європейські компанії розмірковують, як діяти за цих умов. РФ і США, які відповідають за 17 та 36% таких викидів, не приєдналися до Кіотського протоколу. Адміністрація Дж. Буша вважає, що він не відповідає національним інтересам. У Росії дотримуються думки, що умови протоколу обмежують економічне зростання саме тих країн, які розвиваються більш швидкими темпами. Проте екологічна проблема заявила вже про себе. Тому необхідно формувати нове технологічне мислення і водночас протидіяти тиску розвинутих країн щодо переміщення екологічно небезпечних виробництв в Україну.

Продовження життєвого циклу морально застарілої продукції дозволяє розвинутих країнам розв'язати проблему затоварювання та утилізації. Продукція, що вже не користується попитом у розвинутих країнах (через появу нових її модифікацій), спрямовується на ринки інших країн. Можливість перенесення кризи перевиробництва в іншу країну зумовлена дефіцитом певних товарів на ринках цих країн, заниженою планкою

споживацьких вимог до якості та низькою купівельною спроможністю населення. Взагалі експансія на ринки інших країн протистоїть тенденції зниження норми прибутку у виробника і виступає умовою розширеного відтворення капіталу.

Конкуренція на ринку легкових автомобілів вимагає від виробників змінювати моделі кожні три роки. Зростання платоспроможного попиту, раціональніша митна політика, певні податкові пільги у межах вільних економічних зон зумовили збільшення випуску легкових автомобілів в Україні (в 2002 р. – у 1,7 раза, в 2003 р. – у 2,3 раза), у 2003 р. випуск досяг рівня 101,3 тис. штук. Проте за технічним рівнем українське автомобілебудування відстає на 15–20 років від аналогічної галузі розвинутих країн. Вартість автомобілів, вироблених в Україні, перевищує вартість автомобілів, що імпортуються в Україну та були у користуванні три роки (такі автомобілі становлять значну частку імпорту). Український покупець часто робить вибір на користь імпортного автомобіля. Відставання українського автомобілебудування за функціонально-вартісними характеристиками дозволяє автомобільним гігантам збувати на українському ринку продукцію за межами її життєвого циклу і отримувати додаткові ресурси для розвитку.

Українські споживачі мають вибір апаратів Philips, Sony, Panasonic, Samsung за цінами, що ненабагато перевищують ціни вітчизняних "Електронів" та "Фотонів". Тому вітчизняне виробництво телевізорів зменшилося з 3774 тис. шт. у 1990 р. до 49,6 тис. шт. у 1997 р. і тільки в останні роки збільшується (до 242,2 тис. шт. у 2003 р.). Доступність апаратів відомих у світі фірм стала можлива завдяки розвитку торгівлі імпортними апаратами за межами їх життєвого циклу та телетехнікою "секонд-хенд", якою торгують вихідці зі Східної Європи та Азії. Значна частина покупців віддає перевагу цим моделям (навіть 2–5-річної давнини) перед новим вітчизняним приймачем. Окрім телевізорів, на ринку "секонд-хенд" обертається побутова електронна техніка країн ЄС: холодильники, пральні машини, магнітофони, мікрохвильові пічки.

Один із засобів панування іноземних виробників на ринку України – це нечесна конкуренція, скажімо, через свідоме заниження вартості імпортного товару під час митного оформлення,

внаслідок чого до бюджету не сплачується значна частина можливих митних зборів і податків. Надання розвинутими країнами гуманітарної та технічної допомоги також призводить до захаращення українського ринку низькопробними товарами і перенесення витрат на утилізацію цих товарів із фірм-виробників в Україну. Крім того, насичення ринку такими товарами пригнічує власне виробництво. Фірмам розвинутих країн надання подібної допомоги вигідне ще й з погляду отримання ними податкових пільг.

Експорт застарілих технологій дає можливість розвинутих країнам утримувати лідерство у науково-інноваційній сфері, консервувати залежність інших країн, перекачувати до себе фінансові ресурси підприємств-ліцензіатів. Зокрема, у США вважають, що однією з причин послаблення їх позицій на світовому ринку є продаж за кордон так званих "голих" технологій (патентів, ноу-хау) замість продажу цих технологій втіленими у капітальне устаткування і високотехнологічні товари. Тому США свідомо звужує сферу патентно-ліцензійного обміну (переважно в експорті) шляхом засекречування результатів наукових досліджень і розробок. У результаті зовнішньоекономічні відносини США принципово відрізняються від внутрішньоекономічних саме монополією на науково-технічну інформацію.

Експерти вважають, що закордонним партнерам не вигідно мати конкурентів, тому через спільні підприємства Україні відведено роль молодшого партнера і технологічне відставання консервується [3, С. 65–69]. Ліцензійні угоди поєднуються з дачальницькими схемами таким чином, що переважна кількість готової продукції вивозиться з країни, де розміщене її виробництво. Зокрема, у легкій промисловості України іноземні інвестори використовують лише стратегію інвестування дачальницьких схем: модернізують українські підприємства, завозять заготовки, тканину, лекала і вивозять 90% виробленої продукції [8, С.17]. Така стратегія сприяє оновленню виробництва і збереженню робочих місць в Україні, проте позбавляє внутрішній ринок якісної вітчизняної продукції.

Підприємці часто не визнають факти придбання неефективних закордонних технологій із наступних причин: імпортер

не бажає "втрачати обличчя" навіть тоді, коли допущена некомпетентність; вибір диктує нестача коштів, а це є конфіденційним чинником; імпортера ставлять перед дилемою "брати, що дають, або не брати зовсім"; імпортер не бажає погіршувати налагоджені стосунки з іноземними партнерами з огляду на перспективи спільної роботи на світових технологічних і товарних ринках.

Розвинуті країни панують на ринку високотехнологічної продукції, і рівень монополізації технологічного ринку дуже високий (табл. 1).

Т а б л и ц я 1

Питома вага високих технологій в експорті окремих країн

	Експорт промислових товарів, %		Експорт високих технологій, %	
	1990 р.	2001 р.	1990 р.	2001 р.
Розвинуті країни, у тому числі:	78	81	17	23
США	74	82	32	32
Японія	96	93	24	26
Країни із середнім рівнем розвитку, у тому числі:	48	58	5	19
РФ	дані відсутні	22	дані відсутні	8
Україна	" "	71,7	" "	9,4
Китай	72	89	0	20

Справді високими технологіями розвинуті країни переважно обмінюються між собою (наприклад, в експорті високотехнологічної продукції США переважає сукупна частка Японії та ЄС, яка становить 26,6%). До 90% новітніх технологій спрямовуються внутрішніми корпоративними каналами. Такий внутрішній трансфер дає змогу максимізувати прибуток ТНК, зберегти їх технологічне лідерство.

Країни з перехідною економікою задовольняються застарілими технологіями. Майже всі придбані за кордоном технології мають 15-річний "вік", наприклад, технології в галузі випуску тютюнових виробів, коксу, поліетилену. При цьому вартість закордонних об'єктів промислової власності висока,

тому українські підприємства надають перевагу вітчизняним. Частка витрат на закордонні ліцензії у загальних витратах на придбання промислової власності становила в Україні у 2000 р. – 19,2%, у 2002 р. – 12,9%. Структуру придбаних ліцензій не можна вважати задовільною. У 2002 р. зареєстровано 884 ліцензійні угоди, у тому числі 557 – на товарні знаки, 260 – на винаходи, 51 – на промислові зразки, 16 – на корисні моделі. Серед угод на винаходи 24% припало на харчову галузь, 20% – на лікєро-горілчану, 20 – на медичну сферу, 8 – на видобувні галузі, 5 – на металургію, 2 – на машинобудування, 7% – на приладобудування.

Політика експорту застарілих технологій негативно впливає на науково-інноваційний потенціал країн-ліцензіатів. Посилює цю загрозу технологічна несумісність країн. У той час як розвинуті країни здійснюють перехід на шостий технологічний уклад, Україна використовує переважно четвертий. У структурі промислового комплексу України 5-й технологічний уклад охоплює лише 5%, 4-й – 60–65, третій – 30–35%. (Частка укладу розрахована за обсягами виробництва в галузях, що належать до технологічного укладу за даними Держкомстату за 2003 р., а також на основі закону "Про загальнодержавну комплексну програму розвитку високих наукоємних технологій".) За іншими оцінками, в Україні частка п'ятого укладу становить 10%, четвертого – 45 та третього – 30%, решта припадає на другий уклад. У будь-якому разі таку технологічну структуру не можна вважати навіть задовільною.

У Законі України "Про загальнодержавну комплексну програму розвитку високих наукоємних технологій" передбачено обсяги виробництва 5-го та 6-го технологічних укладів довести у 2013 р., відповідно, до 12% та 3%, а частку високотехнологічної продукції в експорті України – до 20% .

Механізмами утворення кризових ситуацій можна вважати ігнорування країн із перехідною економікою у загальному балансі розподілу прямих іноземних інвестицій, а також організацію масованого відпливу капіталу з цих країн у короткий відтинок часу. По-перше, розвинуті країни утримують на голодній інвестиційній пайці країни з перехідною економікою. Аналіз свідчить про вкрай нерівномірний розподіл світового потоку

прямих іноземних інвестицій (ПІІ). Операції з транскордонного злиття та придбання фірм, що відбувалися переважно у розвинутих країнах, у 2001 р. забезпечили 81,8% світового припливу ПІІ. Відповідно скорочуються потоки прямих інвестицій у нові об'єкти. Частка розвинутих країн у світовому припливу ПІІ становила 68,4%, країн, що розвиваються, – 27,9, країн Центральної та Східної Європи (ЦСЄ) – 3,7%. Простежується зростання частки "великої трійки", а в її рамках найбільша частка припадає на ЄС. Основним стимулом руху ПІІ до регіону ЦСЄ є угоди, пов'язані з приватизацією.

Розміщення ПІІ визначається технічним прогресом, лібералізацією зовнішньоекономічних відносин та корпоративними стратегіями. У розвинутих країнах ПІІ спрямовуються у високотехнологічні галузі, що пов'язано з необхідністю використання висококваліфікованої праці. Внаслідок цього розвинуті країни поступово відводять іншим країнам роль виробників продукції на основі ресурсомістких та екологічно небезпечних технологій, а також роль сировинних додатків. Лібералізація зовнішньоекономічних відносин дає змогу ТНК вести пошук місць, які можуть забезпечити їхні конкурентні переваги. Корпоративні стратегії ТНК також впливають на розподіл ПІІ: інвесторів приваблюють територіально-виробничі комплекси (ТВК). Вони є місцем концентрації фірм кількох галузей, використовують кумулятивний ефект кооперації, націлені на створення кінцевої продукції, включають спеціалізованих постачальників, підрозділи із фінансової та наукової підтримки. ТВК можуть залучати ПІІ, що орієнтуються на доступ до нематеріальних активів. За цими чинниками також виграють розвинуті країни.

По-друге, країни з високим військовим потенціалом і політичною вагою мають можливість змінювати напрями світових потоків фінансових ресурсів, наприклад, через створення прецедентів військово-політичної або економічної нестабільності в окремих регіонах. У результаті потоки інвестицій перемищуються до регіонів з більш привабливими умовами з погляду їхнього захисту. Серед останніх насамперед розвинуті країни. Через масовий відплив інвестицій з регіону "підвищеного ризику" в усіх його країнах може виникнути економічна криза.

Наприклад, якщо таким осередком нестабільності стане Північна Корея (внаслідок "посилення уваги" до неї з боку США), економічна нестабільність, пов'язана з впливом інвестицій, може виникнути як у Південній Кореї, так і в Китаї, який є головним конкурентом США у Східній Азії.

Недобросовісна поведінка іноземних інвесторів виявляється у наступних діях, що створюють загрозу банкрутства підприємств і виникнення кризової ситуації у країні-реципієнті:

- перетворення країни-реципієнта на місце скидання застарілих і екологічно небезпечних технологій;
- захоплення найрозвинутіших і найперспективніших сегментів промислового виробництва країни, що приймає капітал, та її науково-дослідних структур;
- нав'язування компаніям країни-реципієнта залежної позиції у системі розподілу праці в рамках ТНК;
- масовий вплив іноземних інвестицій із країни, що приймає;
- набуття контролю над національним підприємством – потенційним конкурентом для його подальшого закриття;
- згортання виробництва для переведення його за кордон;
- придбання підприємства заради "ноу-хау" і перехоплення пріоритету;
- купівля підприємства для його перепродажу;
- прагнення до швидкого отримання прибутку за будь-яку ціну (що загрожує згортанням соціальної сфери, звільненнями працівників, деградацією виробничої бази);
- перетворення компанії країни-реципієнта на технологічний додаток закордонної компанії через згортання науково-технічних робіт і переведення їх за кордон;
- переслідування при інвестуванні не економічної, а військової мети, коли за покупцем стоїть відповідне відомство тієї чи іншої країни.

Доходи від своєї власності на території України нерезиденти практично повністю репатріюють. У 1998 р. ними було реінвестовано лише 3,5 млн дол. США (5,4% доходів), у 2001 р. – 1,5 млн дол. США (1,9%), у 2002 р. – 1,8 млн дол. США (1,7%).

Отже, серед загроз, що викликають ПІІ в Україні, слід відзначити такі:

– істотне зростання ПІІ у найбільш прибуткових сегментах економіки;

– переважне спрямування інвестиції у виробництва четвертого (автомобілебудування, переробка нафти), третього (електротехнічне і важке машинобудування, неорганічна хімія) та другого (чорна металургія, вугільна промисловість) укладів;

– значна нерівномірність у регіональному розподілі ПІІ в самій країні, що не сприяє збалансуванню рівнів соціально-економічного розвитку регіонів;

– значне перевищення темпів зростання доходів від ПІІ над темпами приросту ПІІ в умовах майже стовідсоткової депортації доходів, що може негативно позначитися на платіжному балансі держави;

– наявність монополізму іноземних інвесторів у деяких видах економічної діяльності в Україні.

Політика викачування сировини і напівфабрикатів з інших країн дає змогу розвинутим країнам зберігати власні ресурси і використовувати ресурси інших країн. Розвинуті країни зацікавлені у спеціалізації цих країн на продукції з низькою доданою вартістю, в утриманні цінового розриву між цінами на готову продукцію і на сировину.

Один зі шляхів розв'язання проблеми ресурсного забезпечення – це укладання угод про спільну розробку родовищ природних ресурсів в інших країнах. Країна, якій належать природні ресурси, мотивується до концесійних угод тим, що розвинуті країни спрямовують інвестиції у видобувні галузі. З другого боку, розвиток переробних галузей консервується і за країною закріплюється залежна роль постачальника сировини. Україна ж, враховуючи вкрай напружену ситуацію з енергоресурсами та ситуацію на світових ринках енергоносіїв, збільшує видобуток своїх обмежених запасів нафти та газу.

На прикладі ринку металів ми бачимо, що ЄС більше цікавить український брухт, а не метал. Проблема загострюється зі вступом у ЄС десяти нових членів, на які буде поширюватися квота, виділена Україні у розмірі близько 185 тис. т (у 2003 р. тільки ці 10 країн споживали близько 800 тис. тонн української металопродукції). ЄС пов'язує збільшення квоти зі скасуванням

експортного мита на металобрухт, що встановлене з 1 січня 2003 р. у розмірі EUR30. Постає питання про нові ринки збуту української металопродукції. Самі ж європейці розглядають можливість обмеження експорту брухту з Європи, що може призвести до загострення взаємин ЄС зі США і свідчить про ланцюговий характер перенесення негативних чинників із країни до країни.

Поглинання розвинутими країнами незахищених інтелектуальних продуктів стає можливим внаслідок низького рівня їхнього захисту і нестачі коштів для цієї роботи у країнах із перехідною економікою.

Проблема захисту інтелектуальної власності загострюється в умовах глобалізації. З огляду на те, що національне законодавство у цій сфері відповідає міжнародним стандартам, існує багато проблем. Одна з них – невизначеність позиції країни щодо Євразійської патентної конвенції і Євразійської патентної організації (ЄАПО). Україні доцільно мати в ЄАПО статус постійного спостерігача, щоб зберегти стосунки з патентознавцями і спеціалістами з охорони інтелектуальної власності країн СНД та Європи.

Набуває гостроти проблема доступу до світової патентної інформації. З 1993 р. такі дані централізовано не поповнюються, і винахідники не можуть визначитися з пріоритетом, що не дає змоги залучати інвестиції. Велике значення має термін отримання патенту. В Україні існують два види патентів: дійсний (з проведенням експертизи по суті) і деклараційний. Перший видається на 20 років, однак, щоб його отримати, необхідно чекати 4–6 років від подання заявки, що перешкоджає укладанню ліцензійних договорів. Тому наукові установи вимушені патентувати розробки в Росії, де можна отримати патент за 1–1,5 року, і на підставі російського патенту отримати український. Вказані строки отримання патенту спрацьовують на втрату нашого лідерства в разі появи аналогічного винаходу за кордоном та більш швидкого отримання патенту там. Деклараційний же патент винахідник в Україні може отримати вже через сім місяців, але його не визнає світове співтовариство, його не сприймають ні інвестори, ні партнери по науковій кооперації.

Недостатньо розвинутий в Україні механізм державної підтримки просування вітчизняних об'єктів інтелектуальної власності на ринки іноземних держав. Проект Закону "Про державне регулювання діяльності у сфері трансферу технологій" передбачає створення державної та галузевої систем науково-технічної, кон'юнктурно-економічної і патентної інформації відповідно до міжнародних вимог, механізму запобігання несанкціонованого відпливу вітчизняних наукових і конструкторських розробок, сприяння інтеграції України у світовий науково-технологічний простір. Незважаючи на те, що за 2001–2002 рр. країна перерахувала за кордон за використання іноземних інтелектуальних продуктів і послуг (з урахуванням ліцензійних платежів) 2083 млн дол. США (майже 20% держбюджету), це не на краще змінило інноваційну ситуацію у промисловості. Відбулося лише незначне (з 12,0 до 15,8% за 1999–2003 рр.) зростання частки високотехнологічних товарів в експорті, що свідчить про незначний рівень його інтелектуалізації.

З охороною інтелектуальної власності пов'язано створення патентних судів. Важливим кроком є утворення колегії суддів Вищого господарського суду України, що розглядатиме справи щодо захисту інтелектуальної власності; такі ж колегії планується створити в областях. У Вищому господарському суді України та в апеляційних господарських судах почали діяти спеціалізовані судові палати у справах захисту інтелектуальної власності. Запроваджено відповідну спеціалізацію суддів у місцевих господарських судах. Однак у цілому створення системи патентних судів відбувається повільно.

Міжнародний досвід підтверджує, що глобальна система регулювання інтелектуальної власності сформувалася. Україна має адаптуватися до неї, оскільки від створення ефективної системи охорони інтелектуальної власності залежить міцність інноваційної моделі розвитку України, підвищення її конкурентоспроможності.

Нарешті, в економіці з великим рівнем "тіньового" сектору інтелектуальна власність не буде захищена, оскільки інтелектуальний продукт є найвразливішим та найкоштовнішим об'єктом для крадіжок. Тільки правовими актами інтелектуальну власність захистити не можна, тому що "тіньова" економіка діє за межами правового поля.

Сальдо у торгівлі високотехнологічними товарами і послугами складається на користь розвинутих країн. Структура українського експорту є свідченням неефективного використання науково-технологічного потенціалу. Якщо у 2002 р. металургійна продукція у світовому експорті становила 2,3%, а продукція машинобудування – 40,5%, в Україні ці показники становили відповідно 39,7 та 13,6%. Скорочується кількість інноваційне активних підприємств (у 2003 р. їх частка становила 12,7%). Загальна структура експорту відбивається на зовнішній торгівлі високотехнологічними товарами та послугами.

Майже третина товарів, що імпортувалися з розвинутих країн, це товари побутового призначення і легкові автомобілі.

Залучення найбільш продуктивних трудових ресурсів у розвинуті країни знекровлює інші країни, провокує структурні деформації на їхніх ринках праці. Політика залучення молоді з інших країн удосконалюється. Існування інтернету дає змогу "споживати" інтелектуальний потенціал молоді. Метою нової політики є "скупка" ідей через мережу Internet під гаслом "отримай освіту за кордоном" за найнижчою ціною (витрати на грант для навчання в престижному навчальному закладі) без зайвих соціальних витрат. Для середовища "студентської науки" властиве зародження ідейної складової фундаментальних досліджень, а подальші дослідження і впровадження здійснюватимуться через відпрацьовану інноваційну систему розвинутих країн.

Змінюється стратегія розвинутих країн і в сфері залучення вчених із країн з перехідною економікою. Найбільш ефективна частка наукового потенціалу колишнього СРСР уже мігрувала на Захід. Простежується тенденція використання наших наукових кадрів у розвинутих країнах переважно на тимчасовій основі. Наприклад, у 1994 р. з України на тимчасову роботу за кордоном залучалося 260 науковців НАН України, в 2003 р. – уже 426; на постійну роботу залучалося відповідно 86 та 20 осіб. Однак не виключається можливість виникнення нової хвилі інтелектуальної еміграції в країни ЄС. За даними експертів ЄС, для утримання міжнародного авторитету ЄС у науковій сфері до 2010 р. знадобиться ще близько 700 тис. учених. Тому в 2002 р. прийнято рішення щодо фінансування наукової сфери в країнах ЄС на рівні 3% від ВВП.

Механізмом трансферу криз слугує дискримінаційна зовнішньоторговельна політика. Наприклад, Україна має переважно від'ємне сальдо у торгівлі з провідними партнерами. Переслідуючи поточну геополітичну вигоду, США стабілізує торгівлю з Україною. Всупереч політиці США країни ЄС намагаються надолужити втрати на інших ринках через збільшення експорту в Україну, внаслідок чого від'ємне сальдо України у відносинах з ЄС істотно збільшується. Такий стан пов'язаний зі зміною конфігурації відносин розвинутих країн між собою. США намагаються адекватно реагувати на посилення ЄС.

Сучасне розширення ЄС варто сприймати як своєрідну модель нейтралізації кризових проявів в економічному розвитку провідних країн ЄС. За рахунок приєднання нових країн-членів ЄС, в яких рівень розвитку поки що набагато нижчий, створюється гарантований "внутрішній" ринок збуту відносно застарілої продукції та технологій провідних країн ЄС, що дає змогу їм накопичити додаткові кошти для стрибка у майбутнє.

Перенесення податкового тягаря на менш розвинуті країни стає можливим внаслідок проштовхування податкових реформ у країнах із перехідною ринковою економікою, до яких належить і Україна. З часів А. Лаффера, який доводив, що ефект від його підходів може виявлятися у закритій економіці, минуло понад двадцять років. У результаті інтернаціоналізації господарських зв'язків у світовій економіці відбулися радикальні зміни, і питання про те, кому дістануться вигоди від можливого скорочення податкового тягаря, винятково актуальні, з огляду на фактор величезної мобільності сучасних потоків фінансового капіталу.

Список використаної літератури

1. Васильев В. История двух революций /В.Васильев // Отечественные записки. – 2002. – № 4–5.
2. Гаврик П. Страны с переходной экономикой: тенденции развития и перспективы /П.Гаврик // Проблемы теории и практики управления. – 2004. – № 2. – С. 20–26.
3. Даник Ю. Національна безпека: запобігання критичним ситуаціям /Ю.Даник, Ю.Катков, М.Пічугін. – К.: Вид-во МО України; Житомир: Рута, 2006. – 388с.

4. Денисюк В. Високі технології і високонаукоємні галузі – ключові напрями в інноваційному розвитку / В.Денисюк. – Економіст. – 2004. – № 5. – С. 78.
5. Доклад о мировом развитии 2002 г. Создание институциональных основ рыночной экономики. – М.: Весь мир, 2002. – С. 248.
6. Економіка України: стратегія і політика довгострокового розвитку / За ред. акад. НАН України В.М. Гейця. – К.: Фенікс, 2003. – С. 352.
7. Кузнец С. Современный экономический рост: результаты исследований и размышлений. Нобелевская лекция//Нобелевские лауреаты по экономике: взгляд из России/ Под ред. Ю.В. Яковца. – СПб.: Гуманістика, 2003.
8. Михальчук І. Технологічна детермінанта конкурентоспроможності України: Стратегія подолання кризових явищ / І. Михальчук. – Вісник ТНЕУ. – 2007. – № 5. – С. 286.
9. Пастернак-Таранушенко А. Економічна безпека держави. Методологія забезпечення / А.Пастернак-Таранушенко. – К.: Київський економічний інститут менеджменту. – 2003. – 320с.
10. Пасховер А. Война на экспорт / А.Пасховер. – Кореспондент. – 18.02.2006. – С.28–29.
11. Сунгуровський М. Методологічний підхід до формування системи національної безпеки України // Стратегічна панорама. – 3 січня 2001.
12. Требин М. Терроризм в ХХІ веке / Требин М. – Мн., 2003. – С. 90–94.
13. Яковец Ю. Эпохальные инновации ХХІ века / Ю.Яковец. – М.: Экономика, 2004. – С. 65.
14. Preparing for the 21st century. Science and Engineering Research in the Changing World. – Wash., 1997. – P. 7.
15. Shumpeter J. Business Cycles / J. Shumpeter. – Vol. 1, 2. – N.Y., 1939.
16. World Investment Report 2002: Transnational Corporations and Export Competitiveness, table B.1.
17. <http://udik.com.ua>. – офіційний сайт української державної інноваційної компанії.
18. <http://uk.wikipedia.org/wiki/Економіка>. – офіційний сайт вільної енциклопедії.
19. <http://www.ukrdzi.com.ua/ru/news/syr/index.html#6246>. – офіційний сайт Держзовнішінформ.

Стаття надійшла до редакції 23.12.2010 р.